

Jurij Perovšek

B o r i s M l a k a r : Tragedija v Cerknem pozimi 1944. Goriška Mohorjeva družba (Naše korenine, 11), Gorica 2000, 161 strani, ilustr.

Študija dr. Borisa Mlakarja z naslovom *Tragedija v Cerknem pozimi 1944* govori o dogodkih, ki so bili zgodovinopisni in tudi širši javnosti že znani, vendar ne v celostnem obsegu in z različnimi interpretacijami. Gre za raziskavo tragičnih dogodkov v Cerknem konec januarja in v začetku februarja 1944, ki jih je povzročil nemški napad na partijsko šolo v Cerknem 27. januarja 1944, čemur je sledila 3. februarja 1944 usmrtitev skupine domačinov, ki so jih partizanske oblasti obtožile izdaje partijske šole in jim s tem pripisale krivdo za žrtve ob nemškem napadu na omenjeno šolo. V časovnem razponu enega tedna se je torej dogodila tragedija v dveh medsebojno vzročno-posledično povezanih dejanjih, v kateri se prepleta okupatorjevo nasilje nad slovenskim narodom z nasiljem znotraj samega naroda, to je z nasiljem partizanskega gibanja nad domačim nasprotnikom oziroma nad ljudmi zadržano držo do partizanov. To nasilje je v cerkljanski tragediji zahtevalo skupno 64 človeških življenj.

Osrednje vprašanje Mlakarjeve študije je naslednje: ali je nemški napad na partijsko šolo resnično povezan z izdajstvom in je z le-tem mogoče razložiti ostro ukrepanje partizanskih oblasti proti domnevnim izdajalcem; če napad ni bil izzvan z neposredno izdajo šole, je bila obsodba domačinov februarja 1944 krivična, žrtve pa nedolžne. Ob tem študija odpira in pojasnjuje niz vprašanj, ki so povezana s to temeljno dilemo.

Avtor ugotavlja, da so bili ti dogodki v preteklosti pogosto prikazovani enostransko, z določeno tendenco, da so bili umeščeni v določene ideološko-politične okvire, ter da so spomin, prizadetost in različne interpretacije teh dogodkov še vedno živo prisotni, zlasti med Cerkljani. Avtor je rojak iz Cerknega, zato poglobljena analiza takratnega dogajanja zanj ne predstavlja samo strokovnega izziva, ampak tudi nekakšno oddolžitev rojstnemu kraju. Vse to ga je vzpodbudilo k natančni rekonstrukciji te, kakor pravi, "temačne strani" primorskega partizanstva, za katerega sicer poudarja, da je bil njegov dosežek z narodnopolitičnega vidika pozitiven.

Monografija v uvodu prinaša strnjen pregled zgodovinskega dogajanja na Cerkljanskem pred drugo svetovno vojno in v začetnih obdobjih organiziranja protifašističnega upora v okviru Osvobodilne fronte slovenskega naroda in pod vodstvom Komunistične partije Slovenije, nato pa se ustavi v jesenskih mesecih leta 1943, tj. v obdobju neposredno po kapitulaciji Italije, ko Cerkno postane središče partizanskega ozemlja na severnem Primorskem, pa tudi pomembno zaledje gorenjskemu osvobodilnemu gibanju. Takrat so se v Cerknem zvrstili nekateri dogodki, ki so že v delni povezavi z naslovno temo. Partizanski varnostno obveščevalni organi so namreč zaznali okrepljeno delovanje skupine Cerkljanov, ki so bili do partizanske strani zadržani, kritični, oziroma ji bolj ali manj nenaklonjeni. Nekateri med njimi so sumili povezav z Gestapom na Gorenjskem, kjer je Helmutu Rozumeku kar nekaj časa uspevalo igrati vlogo partizanskega simpatizerja. Partizansko vodstvo pa je bilo vznemirjeno tudi zaradi delovanja britanskega

majorja Darewskega, vodje vojaške misije Livingston II, ki je v času, ko so zahodni zavezniki še imeli svoje misije v štabu Draže Mihailovića, vzpodbujal nekatere Cerkljane, naj organizirajo ilegalne četniške oziroma plavogardistične krožke. Poglobljanje politične diferenciacije je torej očitno zajelo tudi Primorsko in politične razmere so tudi tam postajale vse bolj napete.

Konec oktobra in v začetku novembra 1943 so organi VOS aretirali kakšnih 15 Cerkljanov in nekaj desetini v glavnem gorenjskih partizanov, domnevnih gestapovskih vrinjencev. Med aretiranimi Cerkljani je bil središčna osebnost rudniški inženir Hubert Ranzinger, ki je dejansko imel zveze s pripadniki četniškega gibanja v Ljubljani in je vsaj propagandno poskušal delovati v tem smislu tudi v Cerknem. Izredno vojaško sodišče ga je obsodilo na smrt. Takrat sta bila aretirana tudi oba kaplana iz Cerknega, tj. Lado Piščanc in Ludvik Sluga. Piščanc je v partizanskih očeh veljal za glavnega organizatorja t.i. bele garde, kot takega pa ga je na zaslišanju označil tudi Ranzinger. Sodil je k manjšemu delu primorske duhovščine, ki je bila zaradi vodilne vloge komunistov do Osvobodilne fronte in partizanstva zadržana od vsega začetka. Že leta 1942 naj bi svaril ljudi pred nevarnostjo komunizma. Vendar v javnih nastopih le-tega ni napadal, še manj pa partizanstva in je svoje prepričanje izpovedoval v ožjem krogu zanesljivih znancev (npr. učiteljici Pavli Paa, kateri je posredoval tudi protikomunistično brošuro "V znamenju osvobodilne fronte"). Zaradi nezadostnih obremenilnih dokazov sta bila med ostalimi aretiranimi Cerkljani jeseni 1943 zaenkrat izpuščena tudi oba imenovana duhovnika.

Sledi predstavitev dela in pomena jeseni 1943 ustanovljene pokrajinske partijske šole, ki je pred nesrečnim dogodkom gostovala v različnih krajih, v Cerkno pa se je preselila šele 21. januarja 1944, ko je že bil v teku njen šesti tečaj s 109 tečajniki. Značilno je, da nobeden od predhodnih tečajev ni vključeval tako visokega števila tečajnikov in da je ves čas bilo prisotno vprašanje učinkovite zaščite šole v obliki močnejše zaščitne enote, kar pa kljub prizadevanjem vodstva šole ni bilo uresničeno; s preselitvijo v Cerkno pa je taka neposredna zaščita nekako stopila v ozadje v prepričanju, da močne partizanske enote na Cerkljanskem zagotavljajo ustrezno varnost tako šoli kot kraju. To pa se je izkazalo kot zmotno in usodno.

Napad na šolo je izvedla Teichmannova 2. četa 2. bataljona Heine iz 139. rezervnega planinskega polka (s sedežem v Postojni) iz ne tako oddaljene nemške postojanke v Idriji, kjer je bataljon sicer imel nalogo zagotavljati nemoteno izkoriščanje tamkajšnjega rudnika živega srebra. V skladu z okupatorjevo taktiko nenadnih vdorov manjših enot v partizansko zaledje, hitrega udara na izbrani cilj in enako hitrega umika, čemur so se partizanske enote težko učinkovito zoperstavljale, je omenjeni specializirani planinski enoti uspelo partizane popolnoma presenetiti in prizadejati njihovim zalednim ustanovam v Cerknem hude izgube. Mlakar je v veliki meri s pomočjo na terenu zbranih podatkov natančno in slikovito rekonstruiral smer prodora Teichmannove čete, ki je štela 138 mož, iz Idrije v Cerkno, kjer je 27. januarja okoli osme ure zjutraj izvedla uničujočo, približno eno uro trajajočo akcijo. Toliko časa je namreč preteklo, preden so partizanske enote začele protinapad. Omenimo naj, da v zvezi z nemotnim prodorom nemške enote v partizansko Cerkno Mlakar izpostavlja pomanjkljivost v razporeditvi partizanskih brigad 31. divizije nad Cerknim, ki so glavno

pozornost posvečale okupatorjevim silam na gorenjski strani, smer proti Idriji pa je dejansko ostala nezavarovana.

Nemški napad na Cerkljano je partizanski strani povzročil 50 žrtev (med njimi je bila tudi ena mladoletna civilna oseba), medtem ko je okupator imel enega samega padlega. Razen plenjenja in požiga nekaj gospodarskih poslopij Teichmannovi vojaki niso izvajali nasilja nad tamkajšnjim civilnim prebivalstvom, temveč je bila njihova akcija usmerjena na točno določen cilj. Cilj napada je bila namreč podoficirska šola 31. divizije, ki pa se je pred tem preselila drugam, v njene prostore pa se je naselila partijska šola, česar pa v štabu bataljona Heine še niso vedeli. Tako je nemška enota vpadla v Cerkljano v prepričanju, da napada podoficirsko šolo in je šele kasneje ugotovila, da je dejansko napadla partijsko šolo. S tem Mlakar trditve o izdaji partijske šole prikaže kot neosnovane, poudarja pa, da je bataljonska obveščevalna služba prek različnih drugih virov (npr. od aretiranih oseb, ujetnikov) gotovo pridobivala podatke oziroma marsikaj zvedela o dogajanju v Cerkljani (mdr. tudi o omenjeni podoficirski šoli), o pomembnosti Cerkljane pa je nenazadnje lahko tudi sama logično sklepala.

Za partizansko vodstvo ni bilo boleče le veliko število žrtev. Vprašanje žrtev se je namreč povezovalo tudi z občutljivim vprašanjem odgovornosti vojaško-političnih vodstev (konkretno štabov devetega korpusa in 31. divizije ter pokrajinskega komiteja KPS za Primorsko) glede zagotavljanja varnosti zalednim ustanovam in pa z dejstvom, da je med žrtvami bilo mnogo partijskih tečajnikov (24 udeležencev 6. tečaja in 2 udeleženca 5. tečaja) - za partijo vsekakor obetajočih kadrov, sicer ne bi bili poslani na partijsko šolanje. Avtor navaja, da se je v stanju nekakšnega šoka kar samo po sebi ponujalo vprašanje izdajstva, ki bi partizansko vodstvo razbremenilo nedvomno težke odgovornosti. Vzdušje takole ilustrira: "Hipoteza o izdajstvu je, kot se spominjajo nekateri pričevalci, od prvega trenutka "visela v zraku". Bilo je potrebno samo izreči besedo na glas in izdaja je zaživela. To je bila pravzaprav logična pomisel, saj je bilo takrat ozračje že polno sumničenj in nezaupanja..." (str. 106)

Sum o izdajalcu / izdajalcih se je ustavil kar pri celi skupini oseb (!), na katere so bile partizanske oblasti že od prej pozorne zaradi njihovega prepričanja ali pa npr. kar zaradi kritičnih izjav, ki so jih te osebe izrekale v pogovorih bolj mimogrede. Sledila je hitra reakcija, namreč aretacija 15 Cerkljanov v noči z 2. na 3. februar 1944, s čimer se je začel odvijati drugi del tragedije. Nekateri so, potem ko so doživeli aretacijo jeseni 1943, bili sedaj že drugič aretirani (duhovnika Piščanc in Sluga, učiteljica Paa). Vsi so bili obsojeni na smrt in nad štirinajstimi obdolženci je bila na Lajšah nad Cerkljano smrtna obsodba tudi izvršena, petnajstemu obsojencu, Josipu Bavconu, pa se je uspelo rešiti iz brezna. Cerkljanska drama, katere simbolna osebnost v njenem drugem delu je Lado Piščanc, pa se je povsem zaključila šele v majskih dneh leta 1945. Takrat so varnostni organi aretirali in usmrtili mater februarja 1944 ustreljene učiteljice Paa, ki je bila prepričana v hčerkino nedolžnost in je to prepričanje javno izpovedovala, s čimer je postala za partizansko oblast nadležna in neprijetna pričevalka predvsem drugega dela cerkljanske tragedije.

Značilno je, da je celoten postopek proti izdajstvu osumljenim in obdolženim Cerkljanom vodil VOS (in ne vojaško sodišče) ob pomoči in sugestijah lokalnih ter pokrajinskih partijskih organov. Dalje je značilno, da konkretna krivda aretiranim

ni bila dokazana in se je tudi komunike, ki je javno razglasil usmrnitev petnajsterice Cerkljanov, moral zadovoljiti z obtožbami splošnega značaja. Zaradi pomanjkanja krivdnih dokazov se je v velikih težavah znašla tudi kampanja proti t.i. cerkljanskim izdajalcem, ki jo Mlakar pronicljivo analizira. Tisti, ki so bili zadolženi za izvedbo te kampanje, namreč od pristojnih niso mogli pridobiti konkretnih podatkov, brez le-teh pa je bilo seveda nemogoče uspešno prepričevati ljudi. V zvezi z ugotavljanjem osebne odgovornosti za sprejeto odločitev izreka smrtnih obsodb Mlakar na osnovi arhivskih virov ugotavlja, da je bila takšna odločitev sprejeta na pokrajinskem komiteju KPS za Primorsko in nato posredovana pokrajinski komisiji VOS. Ko se skuša približati od forumske k osebni odgovornosti, postavi domnevo, da sta o usmrtitvah odločala sekretar CK KPS Franc Leskošek, ki se je takrat mudil na Primorskem in član PK KPS za Primorsko dr. Aleš Bebler; takšna domneva je logičen nasledek analize nekaterih objektivnih dejstev, ni pa zanjo mogoče najti potrditve v dokumentih.

Kako je človeško življenje med vojno izpostavljeno prepihu, kako na eni strani malo šteje oziroma ga je mogoče mimogrede izgubiti, po drugi strani pa po srečnem naključju in kar po čudežu ohraniti, priča npr. že omenjeni primer Bavcona, ki je po rešitvi iz jame preostanek vojne preživel v Gorici, se po vojni javil partizanskim oblastem, bil sicer obsojen na leto in pol dolgo zaporno kazen in nato živel pod nadzorom, pa vendarle je umrl naravne smrti v osemdesetih letih. Ali pa drugi primer: spisek oseb, ki so jih po napadu na partijsko šolo organi VOS nameravali aretirati, je bil daljši od dejanskega števila aretiranih oseb, ker nekatere osebe v trenutku izvajanja aretacij niso bile dosegljive. S precejšnjo upravičenostjo lahko domnevamo, da bi tudi one doživele smrtno obsodbo, če bi bile aretirane takrat kot zgornja petnajsterica, kajti vsi aretirani so bili usmrčeni. Toda kasneje, ko je minil prvi šok, so jih v glavnem pustili pri miru.

Mlakarjeva študija potrjuje, kako pomembno je za doumevanje naše preteklosti poznavanje in upoštevanje dogajanj na lokalni ravni, kjer je mogoče osvetliti dogajanje z najrazličnejših zornih kotov, ga tako rekoč rentgenizirati. Na ravni mikrosgodovine pridejo do izraza in svojega pomena npr. medosebni odnosi, odločitve in odgovornost posameznika, pomen ustnega izražanja mnenj oziroma govoric, pa faktor slučajnosti, česar pri t.i. velikih temah ni mogoče v takem obsegu upoštevati, marsikdaj pa tudi ne odkriti oziroma zaznati. Po drugi strani pa predstavljena študija ni tipična lokalna študija, saj so se v dogodkih, ki jih obravnava, skristalizirali skoraj vsi najpomembnejši vidiki in elementi, ki so opredeljevali položaj slovenskega naroda v času druge svetovne vojne. Poleg tega udeleženci cerkljanske tragedije v njenem drugem delu niso bili le domačini, pa tudi odmev je presegel lokalne okvire.

Tematika cerkljanskih žrtev posega v izjemno občutljivo dogajanje, saj med drugim odpira boleče vprašanje velikega števila človeških žrtev in odgovornosti za izgubo v glavnem mladih človeških življenj in odpira problematiko prepletanja narodnoosvobodilnega boja z revolucijskim, kar je tudi Primorčce (raz)delilo, čeprav v dosti manjši meri kot v Ljubljanski pokrajini. Zato tragičnost cerkljanskih dogodkov še vedno v živo zadeva posameznike na povsem osebni ravni z obeh prizadetih strani, zahaja pa tudi na aktualno politično-ideološko raven. Na vse to avtor opozarja in si prizadeva biti stvaren, kar mu tudi uspeva. Izhaja iz vojnih

razmer, katerih zakonitost je tudi ta, da eno nasilje porodi novo nasilje, da se sodbe marsikdaj izrekajo hitro in se zato dogajajo tudi človeške zmote.

Skrbno napisano delo sloni na avtentičnem arhivskem gradivu in številnih povojnih pričevanjih, od katerih so nekatera posredna. Kot je avtor zapisal v epilogu, si je prizadeval objektivno in neprizadeto razčistiti vprašanje vzrokov, ki so botrovali tragediji v zvezi s šestim partijskim tečajem ter vprašanje očitane izdajstva skupini Cerkljanov. Obsežna zbrana dokumentacija in skrbno tehtanje argumentov za in proti, vztrajno postavljanje vprašanj in iskanje logičnih odgovorov, pri čemer pusti do besede predvsem dokumentom, sami po sebi najbolj verodostojno potrjujejo avtorjevo težnjo k objektivnosti in deluje prepričljivo. Nekaterih odprtih vprašanj mu ni uspelo povsem razčistiti, toda na temeljno vprašanje je odgovor nedvoumen - partijska šola ni bila izdana in februarja 1944 usmrčena skupina Cerkljanov je bila nedolžna. Mlakar tudi ni našel potrditve za tezo o izdajstvu načelnika štaba 31. divizije Milka Hojana.

Pripomnimo mogoče lahko le to, da bodo kumulativne opombe kritičnemu bralcu na nekaterih mestih oteževale natančno kritiko teksta, da bi bila strokovna uporaba monografije olajšana, če bi le-ta imela tudi kazalo osebnih imen, ali pa to, da bi mogoče kdo že zaradi zanimivosti želel kaj več zvedeti o dveh pripadnikih bataljona Heine, katerih izjave avtor upošteva.

Povsem na koncu pa naj opozorimo še na eno dobro značilnost Mlakarjeve knjige, ki jo zgodovinarji praviloma težko dosegamo. Delo, ki je gotovo usmerjeno k širšemu krogu bralcev, v prvi vrsti s Primorske, je namreč pisano izredno berljivo, a v izbranem jeziku.

Vida Deželak-Barič

V e r a H u t a r : Slovenski Rdeči križ (od septembra 1943 do septembra 1944). Dolenjska založba, Novo mesto 2000, 300 strani, ilustr.

Najbolj znana in tudi najpomembnejša svetovna humanitarna organizacija ima na Slovenskem že dolgo tradicijo in zaradi sprememb v državni pripadnosti tudi pestro in spremenljivo organiziranost. Vendar je tema Rdečega križa med zgodovinsko izdelki skromno zastopana, takorekoč nedotaknjena. Le pred več desetletji je začel Martin Šlibar zbirati gradivo za zgodovino Rdečega križa na Slovenskem; v njegovem delu je osrednje mesto zavzemal prav čas med drugo svetovno vojno in po njej. Zbrano gradivo in elaborat¹ nista ugledala luči sveta, sta pa očitno bil deloma uporabljena v publikacijah, ki jih je o svojih predhodnikih izdal Rdeči križ Slovenije; med pisci je bila najmarljivejša Ivica Žnidaršič.² Manj

¹ Oboje hrani Arhiv Slovenije, fond 615, Rdeči križ Slovenije, fasc. 31.

² Rdeči križ Slovenije 1944-1974. (uredniški odbor: Maks Klanšek, Ivo Majdič, dr. Dušan Reja, Mira Svetina, Martin Šlibar, Ivica Žnidaršič). Ljubljana 1974; Ivica Žnidaršič: O začetkih in razvoju